

А. П. Строїч

здобувач кафедри теорії та історії держави і права

ПВНЗ «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0005-1298-7556

ІСТОРИЧНИЙ РОЗРІЗ ЕТИМОЛОГІЇ ПОНЯТТЯ НОТАРІАТУ ТА ЕТАПИ ЙОГО СТАНОВЛЕННЯ

Актуальність статті полягає в тому, що рівень розвитку нотаріальної діяльності є важливим каталізатором ступеня довершеності правової системи держави. Нотаріальна діяльність завжди виконувала важливу роль у суспільному житті країн, адже нею забезпечувалася приватна власність на майно, зокрема нерухоме. Від якості нотаріальної діяльності залежить нормальне функціонування цивільного обороту держави, ефективність охорони і захисту майнових прав та законних інтересів громадян й інших суб'єктів господарювання. Метою статті є проведення історичного аналізу, періодизації становлення інституту нотаріату для кращого розуміння основних завдань та функцій, що виконуються нотаріусами, а також роллю нотаріату серед інших інституцій держави. З'ясовано, що однією з особливостей нотаріату в Середньовіччі було те, що нотаріуси не просто складали документи, а й служили своєрідними суддями, які вирішували суперечки та розбіжності, пов'язані з правовими питаннями. Вони мали повноваження вирішувати суперечки між сторонами та приймати рішення на основі своїх знань та досвіду. Наголошено, що вперше виникнувши як різновид адміністративної діяльності тисячоліття тому у Вавилоні та інших стародавніх державах нотаріат пройшов шлях від організації роботи примітивних писарів-канцеляристів, які вели численні прибутково-витратні книги та періодично складали кадастр усіх земель у країні, переписували населення і його майно до складної системи, яка на сьогодні успішно функціонує у всьому світі. Зроблено висновок, що правова традиція розвитку правового, в тому числі законодавчого, регулювання нотаріальної діяльності вказує на своєрідність нотаріальної діяльності як частини правової системи, яка має унікальний історичний (європейський) шлях розвитку. Не варто ігнорувати той факт, що шляхом історичного аналізу можна знайти не тільки загальновідомі факти становлення та розвитку інституту нотаріату, а й зрозуміти мету та роль діяльності нотаріусів загалом, адже тільки шляхом історичного аналізу можемо зрозуміти етапи становлення нотаріату та, як наслідок, роль та завдання нотаріату сьогодні.

Ключові слова: історичний етап, нотаріат, нотаріус, періодизація, етимологія, правова традиція

Вступ. Рівень розвитку нотаріальної діяльності є важливим каталізатором ступеня довершеності правової системи держави. Нотаріальна діяльність завжди виконувала важливу роль у суспільному житті країн, адже нею забезпечувалася приватна власність на майно, зокрема нерухоме. Від якості нотаріальної діяльності залежить нормальне функціонування цивільного обороту держави, ефективність охорони і захисту майнових прав та законних інтересів громадян й інших суб'єктів господарювання.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремим проблемам становлення та розвитку інституту нотаріату та його історичній періодизації присвячені праці наступних науковців: Долинської

М.С., Ясінської Л.Є., Черниша В.М., Гулевської, Г.В., Комарова В. В., Бондарєва М. В., Козьякова Ю.М., Голубєва Н.Ю. та інших.

Метою статті є проведення історичного аналізу, періодизації становлення інституту нотаріату для кращого розуміння основних завдань та функцій, що виконуються нотаріусами, а також роллю нотаріату серед інших інституцій держави.

Результати дослідження. Аналізуючи існуючий історичний матеріал з приводу нотаріальної діяльності, слід зазначити, що спочатку нотаріус, його статус, повноваження та функції мали відмінний від сьогоднішнього характер та специфіку.

Історія нотаріату налічує тисячоліття. Однак, до появи писемності та систематизації обов'язкових юридичних документів нотаріат існував в усній формі та мав неофіційний характер.

Отже, нотаріус – одна з найдавніших професій, що ґрунтується на принципах справедливості, вірності та незалежності. Своїм походженням нотаріат завдячує кільком античним цивілізаціям, у яких виникли перші форми нотаріальної діяльності [3, с. 205-208]

Період до появи писемності може розглядатися як початок розвитку нотаріату, хоча формалізація цієї діяльності відбулася пізніше, з появою писемності та юридично значимих документів. З появою писемності починається новий етап у розвитку нотаріату.

Нотаріуси на той час були відповідальні за складання та завірення документів, таких як договори, заповіти та протоколи судових процесів. Вони також займалися збереженням та архівуванням цих документів.

Однак, на той час нотаріат не був організований у формальну професію, як ми звикли зараз. Нотаріусами часто були високопосадовці або священики, які мали знання листа і права. Це давало їм авторитет та довіру з боку держави та населення.

Однією з важливих функцій нотаріусів на той час було підтвердження правової значущості письмових документів. Вони повинні були завіряти своєю печаткою та підписом будь-які документи, щоб вони мали юридичну силу [10, с. 114-116]

Період із появою писемності є важливим етапом у розвитку нотаріату. Завдяки можливості документувати угоди та події, нотаріуси стали ключовими постатями у підтримці правопорядку та збереженні історичних документів.

З одного боку, перші згадки про нотаріат виникають у найдавніших античних цивілізаціях Близького Сходу, таких як Шумер та Вавилон. У цих давніх державах нотаріуси виконували роль свідків та письменників, фіксуючи угоди між людьми та складаючи документи на важливі юридичні події. У стародавніх цивілізаціях, таких як Стародавній Єгипет, Вавилон та давньогрецькі держави, існували спеціальні чиновники, які виконували функції, пов'язані з укладанням угод та оформленням договорів. Проте, це були чисто нотаріальні функції, а скоріш подібність нотаріусів. Інформація про діяльність таких чиновників містилася лише в усних переказах та не була оформлена нотаріальними актами. Нотаріуси стародавніх циві-

лізацій виконували функції опікунів спадкових та сімейних правил, а також оформляли та зберігали документи, пов'язані з правовими дорученнями, даруваннями, виплатою боргів та торговельними угодами [5, с. 158-161]

Нотаріат у Стародавньому Єгипті був однією з найважливіших інститутів юстиції та адміністрації. Він виник епоху Стародавнього царства (близько 2686-2181 рр. е.), та її розвиток тісно пов'язані з розвитком ранніх форм правопису і законодавства. У цьому всі нотаріуси виконували роль давньоєгипетських секретарів, зображуючи правові акти, угоди та договори на письмових матеріалах.

Головним завданням нотаріату у Стародавньому Єгипті була фіксація передачі власності на нерухоме майно. Для цього нотаріус проводив реєстрацію продажу та придбання земельних ділянок, будинків та інших об'єктів нерухомості. Важливим елементом у роботі нотаріату була система єгипетських печаток, яка дозволяла офіційно завіряти та підтверджувати правові акти [9, с. 49-51]

Нотаріуси у Стародавньому Єгипті також виконували інші функції, пов'язані з правовою сферою. Вони встановлювали та підтверджували договори між окремими особами чи групами осіб, проводили реєстрацію шлюбів та укладання договорів про розлучення. Нотаріат мав велике значення при успадкуванні майна та передачі прав на нього.

Вся діяльність нотаріусів здійснювалася у суворій відповідності до закону і була визнана важливим інструментом державного контролю та підтримання порядку. Нотаріуси були особами, які мають вищу освіту та особливими повноваженнями. Їхня роль у суспільстві була дуже престижною та поважною.

Важливо, що нотаріат у Стародавньому Єгипті існував протягом усього історії цієї великої цивілізації. Він продовжував розвиватися та вдосконалюватися протягом багатьох століть, залишаючи свій слід в історії права та юриспруденції Стародавнього Єгипту.

Загалом розвиток нотаріату в Стародавньому Єгипті свідчить про високий рівень правової культури та розвиненість цієї давньої цивілізації. Нотаріуси відігравали ключову роль у підтримці законності, захисті прав власності та врегулюванні суперечок у суспільстві Стародавнього Єгипту. Їхня діяльність стала важливим етапом у розвитку нотаріату та правосуддя у світовій історії. Цікаво зазначити, що із розвитком торгівлі й обміну в Єгипті з'явилися різні

види зобов'язань, що набули певних правових форм. Упродовж тривалого часу договори уклали як урочисту клятву, яку виголошували перед жерцями й урядовцями [7, с. 15-18].

Аналіз історичних та правових пам'яток, зокрема Законів царя Хаммурапі як найдавнішої писемної пам'ятки в історії людства, свідчить про високий правовий рівень укладених угод. Зокрема наголошувалося на необхідності при укладенні фінансових операцій присутності свідків.

При історичному аналізі становленні інституту нотаріату важливо згадати період Римської імперії, що є одним із ключових періодів у розвитку нотаріату.

Під час цієї епохи нотаріуси відігравали важливу роль у системі правосуддя та веденні документації.

Нотаріуси в Римській імперії були відповідальними за складання та посвідчення різних видів цивільних та юридичних документів. Їх обов'язки включали підписання свідоцтв, засвідчення угод, запис та зберігання договорів, заповітів та інших документів.

Так, праоргани нотаріату та правове регулювання нотаріальної діяльності виникли в Римській імперії водночас із римським правом. Доказом існування правового регулювання праорганів нотаріату – табуляріїв – є «Книга Епарха» (збірник статутів константинопольських цехів візантійського імператора Лева VI (886–912), перша глава якої має назву «Про табуляріїв». Римський та візантійський нотаріат заклали базис (основу) побудови інституту нотаріату та нотаріального процесу, яка з певними змінами (трансформована) запозичена українським законодавством [6, с. 8-10]

Нотаріуси мали багато влади та привілеїв, які дозволяли їм виконувати свої обов'язки незалежно та об'єктивно. Вони повинні були бути неупередженими та нейтральними, щоб забезпечити законність та справедливість у всіх справах, пов'язаних із документацією.

Одним із ключових обов'язків нотаріусів було посвідчення підписів та фактів, пов'язаних із документами. Вони також займалися архівуванням та зберіганням документів, щоб забезпечити їх збереження та доступність у майбутньому.

Нотаріуси в Римській імперії були освіченими та досвідченими професіоналами. Вони повинні були мати спеціальні знання в галузі права та юриспруденції, щоб ефективно виконувати свої обов'язки. Вплив римського нотаріату

можна побачити у правових системах багатьох країн до цього дня.

Присутність під час укладання нотаріусом угоди свідків стала обов'язковою лише за часів Юстиніанового законодавства, що вимагало наявності на кожному документі підписів не менше як трьох свідків хоча іноді кількість свідків, за бажанням сторін, досягала і семи осіб. Що ж до використання на документах печаток, то варто зазначити, що римляни використовували їх не для підтвердження чи заміни підписів (з цим стикаємось уже в Середні віки), а лише для запобігання фальсифікаціям документа [2, с. 142-150].

Слід зауважити, що обов'язки нотаріусів були врегульовані правом і включали підготовку документів, таких, як заповіти, угоди, документи про передачу майна. Ці писарі мали при собі на службі секретарів, які стенографували розпорядження клієнта та викладали їх у формі протоколу. З цього протоколу у подальшому виготовлявся формальний документ, який підписувався сторонами, підтверджувався свідками та посвідчувався нотаріусом. Після виконання усіх формальностей документ або акт набував чинності та обов'язковості для сторін. Оригінальним вважається підхід Ю. Орзіха до характеристики римського нотаріату. Автор зауважує, що велика кількість базисних елементів побудови інституту нотаріату, з певною часткою трансформації, була запозичена вітчизняним законодавством. Серед таких елементів, на його думку, можна виокремити необхідність участі свідків у визначених законом випадках, необхідність власноручного підпису документа, прошивання документів та проставлення на них печатки нотаріуса, використання гербового паперу для вчинення нотаріальних дій, необхідність учинення дій нотаріуса у конторах, і, як виняток, у будинку клієнта та інше [11, с. 10-13].

Задля надання акту, вчиненого нотаріусом, статусу публічного акта, інформація щодо їх вчинення вносилась до судових протоколів. Слід мати на увазі, що завдяки тому, що до нашого часу дійшла велика кількість документів, складених нотаріусами, ми маємо змогу скласти більш детальну уяву про самі документи та сам інститут нотаріату.

М. Ляпідевський зазначає, що як зовнішня, так і внутрішня сторони документів, складених нотаріусами, мають однаково важливе значення. Зовнішня сторона складалася з письмового матеріалу, формату, мови та шрифту.

Письмовий матеріал викладався спочатку на дерев'яних дощечках, що мали назву *caudex*,

але вже дуже скоро серед нотаріусів набув великої популярності єгипетський папір, виготовлений з листя, який мав назву папірус

Мова написання документа була, як правило, латинською, але це не виключало можливості використання грецької мови у деяких випадках. Цікавим є те, що великого значення набував шрифт, яким укладався документ. В залежності від історичного проміжку часу він міг бути або прямим без будь-яких нахилів та овальних форм або мати нахил та іншого роду графічні особливості, у будь-якому випадку розвиток шрифту був націлений на спрощення при складанні документа [8, с. 305-308]

Побіжно розглянувши зовнішню сторону нотаріальних документів, слід звернути увагу на їх внутрішню сторону, яка містила саму конструкцію документа. Внутрішнє наповнення містило правові конструкції, за якими викладалися конкретні правочини, тобто конструкцію купівлі-продажу, найму та інше.

Це були свого роду типові форми правочинів, які приймалися на законодавчому рівні, або ж впливали із звичаю. Як правило, кожна конструкція поділялась на три частини: 1 – вступ; 2 – викладення предмета правочину та змісту правовідносин; 3 – висновки.

Подальший розвиток нотаріату відбувався під впливом еллінського законодавства, зміцнивши у Візантії як правонаступниці Римської імперії за допомогою відомих законів Юстиніана та головним чином – завдяки першій главі Книги Єпарха, авторства імператора Лева VI Мудрого, яка, на переконання більшості дослідників, становить перший в історії Нотаріальний кодекс [1, с. 153-159].

На думку М. Долинської, розвиток правового регулювання праорганів нотаріату Візантії в основному базувався на законодавстві імператора Юстиніана. Прикладом можуть слугувати: *Corpus juris civilis* – звід цивільного права – складається із чотирьох частин: Інституцій (у чотирьох книгах), Дигести або Пандекти – у 50 книгах, Кодексу (*Codex*) – у 12 книгах та Новел (*Novellae (leges)*) – 168 нових законів (виданих після другої редакції Кодексу) [5, с. 206].

Функціонально нотаріат латинського типу походив від римських табеліонів, а в корпоративному сенсі – від візантійських табуляріїв, оптимально й органічно об'єднав індивідуальність Заходу з колективізмом Сходу.

Відмінність візантійських правничих цехів X століття від римських колегій здебільшого полягала у тому, що римські колегії регулюва-

лися державою в основному лише настільки, наскільки колегії виконували обов'язкові правочини, візантійські ж цехи піддавалися внутрішньому державному регулюванню – сфера діяльності, якість виробництва, розміри, закупівля сировини і матеріалів – усе було під контролем єпарха.

Водночас основна мета цього контролю полягала, з одного боку, у зміцненні візантійського державного апарату, а з іншого – у збереженні привілейованого становища заможного прошарку константинопольських ремісників і торговців, тобто прошарку, поважного (статного), що існував до кінця XI ст.; а також у підтримці візантійської державності [4, с. 57-61].

У контексті цього дослідження важливо зазначити, що у багатьох країнах термін «нотаріус» у цю епоху визначав не тільки особу у сучасному розумінні цього слова, а й усіх осіб, що приймали заяви, вносили відповідні записи в реєстри канцелярій, та інших працівників, які складали офіційні документи у письмовій формі в різних канцеляріях та, безумовно, були давніми попередниками державних службовців.

На думку Л. Ясінської, передусім, це судді, писарі та допоміжні писарі судів, земельні та муніципальні писарі, а також інші працівники канцелярій. Загалом їх діяльність не мала нічого спільного з функцією нотаріуса у «чистій» формі, хоча, ці особи звісно так себе називали. Нотаріусами також називали осіб, які складали юридичні акти, секретарів та різних радників у галузі права [11, с. 9].

Крім того, із падінням Римської імперії переписувачів (діловодів) починають призначати на державну службу, внаслідок чого нотаріат поступово стає державним. Однак згодом він знову тяжіє до свободи, проте відтепер переважає тенденція регулювання державою його діяльності та відповідно авторизації державою нотаріусів.

Заслугує на підтримку, як обґрунтований належним чином, висновок Л. Ясінської про те, що після 476 р. дві частини колись єдиного нотаріату повністю вже ніколи не об'єднувалися, однак візантійський нотаріат суттєво вплинув на формування нотаріату в Західній Європі, особливо в Італії, починаючи від рецепції римського права (кінець XI ст.) [10, с. 115].

Розвиток нотаріату на території Західної Європи, як і Візантії, особливо не різнився. Відмінність полягала тільки в тому, що 1453 р. із падінням Константинополя, столиці Візантії, візантійська форма нотаріату припинила своє

існування, а західноєвропейська модель в Італії, починаючи з XII ст., тільки посилено розвивається аж до 1803 р., коли у Франції був прийнятий перший найвідоміший закон про нотаріат, який суттєво вплинув на формування сучасного нотаріату у світі, зокрема в Україні, і став основою для створення сучасної форми латинського нотаріату.

Що ж стосується розвитку нотаріату у Середньовіччі, то нотаріуси були зобов'язані вести детальні записи про всі угоди та документи, з якими вони працювали. Їхнім завданням було гарантувати достовірність цих документів та їх відповідність нормам та правилам правового порядку того часу.

Розвиток нотаріату в Середньовіччі також супроводжувався розвитком системи архівації документів. Нотаріуси вели докладні реєстри, у яких фіксувалися всі договори, угоди та інші юридичні акти [8, с. 314].

Однією з особливостей нотаріату в Середньовіччі було те, що нотаріуси не просто складали документи, а й служили своєрідними суддями, які вирішували суперечки та розбіжності, пов'язані з правовими питаннями. Вони мали повноваження вирішувати суперечки між сторонами та приймати рішення на основі своїх знань та досвіду.

Крім того, нотаріуси в Середньовіччі відігравали важливу роль у підтримці громадського порядку та захисті власності. Вони контролювали угоди з нерухомістю, спадкові справи та інші юридичні питання [6, с. 10-11].

Таким чином, розвиток нотаріату в Середньовіччі призвело до зміцнення його ролі в суспільстві та встановлення правового порядку. Нотаріуси стали незамінними професіоналами, що забезпечують надійність та законність юридичних актів, а їхня діяльність стала фундаментом для розвитку сучасного нотаріату.

Безперечно, що ми віддаємо данину тому, які великі перетворення у своєму розвитку відбулись в інституті нотаріату у світі. Адже вперше виникнувши як різновид адміністративної діяльності тисячоліття тому у Вавилоні та інших стародавніх державах нотаріат пройшов шлях від організації роботи примітивних писарів-канцеляристів, які вели численні прибутково-витратні книги та періодично складали кадастр усіх земель у країні, переписували населення і його майно до складної системи, яка на сьогодні успішно функціонує у всьому світі.

Що ж стосується витоків правового регулювання нотаріальної діяльності, то тут ситуа-

ція дещо інша, звісно ми повинні розуміти, що історично це відбулося не одразу, адже з попереднього аналізу можна зробити висновок, що здебільшого уся діяльність нотаріату формулювалася у руслі звичаєвого права [9, с. 49].

Однак вагомість діяльності нотаріуса протягом всієї історії людства була на високому рівні, що, звичайно, не можна ігнорувати. Так, більш детальне дослідження історії становлення та розвитку нотаріату по періодах історичних дало б можливість більш детально провести паралелі у становленні інституту нотаріату в Україні.

Висновки. Отже, правова традиція розвитку правового, в тому числі законодавчого, регулювання нотаріальної діяльності вказує на своєрідність нотаріальної діяльності як частини правової системи, яка має унікальний історичний (європейський) шлях розвитку. Не варто ігнорувати той факт, що шляхом історичного аналізу можна знайти не тільки загальновідомі факти становлення та розвитку інституту нотаріату, а й зрозуміти мету та роль діяльності нотаріусів загалом, адже тільки шляхом історичного аналізу можемо зрозуміти етапи становлення нотаріату та, як наслідок, роль та завдання нотаріату сьогодні.

Список використаної літератури:

1. Бондарева М.В. Англосаксонський нотаріат: особливості організації та функціонування. Університетські наукові записки. 2006. № 3-4 (19-20). С. 153–159.
2. Глуценко Ю.В. Роль нотаріату як інституту попереджувального судочинства. Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер. Право. Вип. 21. 2014. С. 142–150.
3. Голубєва Н.Ю., Апалькова І.С., Яніцька І.А. Нотаріат України: навч.- метод. посібник. Одеса: Фенікс, 2017. 74 с. 38 2. Долинська М. С. Нотаріат: підручник. Львів : Ліга-Прес. 2018. 398 с.
4. Гулевська, Г. Аналіз зарубіжного досвіду державного регулювання нотаріальною діяльністю та пріоритети запозичення в Україні. Підприємництво і право. 2003. № 7. С. 57–61.
5. Долинська М.С. Нотаріат: підручник. Львів : Ліга-Прес. 2018. 398 с.
6. Козьяков Ю.М. Нотаріат: історія та сучасність (короткий огляд). Нотаріат для вас. 1997. № 3. С.12.
7. Комаров В. В. Котенко В. Д. Нотаріат (нотаріальні дії). Х.: Укр. юрид. акад., 1992. 25 с.
8. Комаров В.В., Баранкова В.В. Нотаріат : підручник. Харків : Право, 2019. 416 с.

9. Черниш В.М. Історико-правовий аспект вітчизняного нотаріату. *Мала енциклопедія нотаріуса: юридичний журнал*. 2010. № 1. С. 49-51.
10. Ясінська Л.Е. Організація і діяльність нотаріальних органів за судовою реформою 1864 р. в Росії. *Вісник Львівського університету*. Вип. 35. С. 114–116.
11. Ясінська Л.Е. Становлення та розвиток інституту нотаріату в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 «Теорія держави і права; історія політичних і правових вчень». Львів, 2005. 210 с.

Stroich A. P. Historical section of the etymology of the concept of notary and the stages of its establishment

The relevance of the article lies in the fact that the level of development of notarial activity is an important catalyst for the degree of perfection of the state's legal system. Notarial activity has always played an important role in the social life of countries, because it ensured private ownership of property, in particular real estate. The normal functioning of the civil turnover of the state, the effectiveness of the protection and protection of property rights and legitimate interests of citizens and other business entities depend on the quality of notarial activity. The purpose of the article is to conduct a historical analysis, periodization of the formation of the notary institution for a better understanding of the main tasks and functions performed by notaries, as well as the role of the notary among other institutions of the state. It was found that one of the features of the notary in the Middle Ages was that notaries not only drew up documents, but also served as a kind of judges who resolved disputes and disagreements related to legal issues. They had the authority to resolve disputes between parties and make decisions based on their knowledge and experience. It is emphasized that first emerging as a type of administrative activity a millennium ago in Babylon and other ancient states, the notary passed the way from organizing the work of primitive scribes-chancellors who kept numerous income and expenditure books and periodically compiled the cadastre of all lands in the country, transcribed the population and its property to a complex system that is successfully functioning all over the world today. It was concluded that the legal tradition of the development of legal, including legislative, regulation of notarial activity indicates the uniqueness of notarial activity as part of the legal system, which has a unique historical (European) path of development. We should not ignore the fact that through historical analysis it is possible to find not only the well-known facts of the formation and development of the notary institution, but also to understand the purpose and role of notaries in general, because only through historical analysis can we understand the stages of the formation of the notary and, as a result, the role and tasks notary office today.

Key words: *historical stage, notary, notary, periodization, etymology, legal tradition.*